

Azərbaycan dilində mənası dəyişən sözlər

Sədaqət Həsənova¹

XÜLASƏ

Dil cəmiyyət daxilində sosial, mədəni və texnoloji dəyişiklikləri əks etdirən, daim inkişafda olan dinamik sistemdir. Dilin əsas vahidlərindən olan sözlər zamanla müxtəlif amillərin – mədəni və texnoloji inkişafın, eləcə də tarixi hadisələrin təsiri ilə məna dəyişikliyinə məruz qala bilər. Məqalədə dilin semantik dəyişiklik prosesi araşdırılır, zamanla mənası dəyişmiş bəzi sözlər tədqiq edilir. Belə sözləri təhlil etməklə məqalədə semantik dəyişikliyin yaranma səbəbləri, baş verən dəyişikliklərin dil, ünsiyyət və cəmiyyət üzərindəki təsirləri haqqında ümumi anlayış formalaşdırılır. Mənası dəyişən sözlər dilin xüsusiyyətlərindən biri olaraq, inkişafı və təfəkkür müxtəlifliyini əks etdirərək dilin sosial, mədəni və elmi dəyişikliklərlə necə uyğunlaşdığını göstərir. Bunlar zamanla dəyişən, yeni məna qatları qazanan və ya müxtəlif kontekstlərdə fərqli anlamlar ifadə edən sözlərdir. Məlumdur ki, dil zamanla insanların ünsiyyət ehtiyaclarına uyğun olaraq inkişaf edir. Sözlərin mənalari sosial, mədəni və tarixi təsirlər nəticəsində dəyişə, yeni mənalara qazana və ya əvvəlki mənalara sıradan çıxaraq passivləşə bilər. Bu cür sözlər müxtəlif mətnlərin tərkibində qalaraq dilin ünsiyyət vasitəsi kimi effektivliyini artırır. İnsanlar dil vasitəsilə müxtəlif anlam və kontekstlər üzərindən fikirlərini ifadə edirlər. Bu prosesdə mənası dəyişən sözlər mühüm rol oynayır, çünki onlar müəyyən bir dövrün, mühitin və ya cəmiyyətin özəlliklərini özündə əks etdirə bilər. Dilin sosial dəyişiklikləri əks etdirdiyini anlamaq üçün semantik dəyişikliyə məruz qalan sözlərin araşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

AÇAR SÖZLƏR

dil, söz, dəyişmə, poeziya, inkişaf

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 13.08.2025

Qəbul edilib: 02.11.2025

¹ Filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar müəllim, Naxçıvan Dövlət Universiteti. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0009-0002-9996-6229> | sedagethesenova@gmail.com

Words That Change Meaning in the Azerbaijani Language

Sadagat Hasanova¹

ABSTRACT

Language is a dynamic and evolving structure that reflects social, cultural and technological changes within a society. Words, which are the basic units of language, can undergo meaning changes over time due to various factors such as cultural and technological advances and historical events. The article examines the issue of semantic change, focusing on some words whose meanings have changed throughout history. By analyzing such words, an understanding is created about the reasons underlying semantic change and the effects of these changes on language, communication and society. Words that change meaning in a language, as one of the characteristics of the language, reflect its development and diversity of thinking, showing how the language adapts to social, cultural and scientific changes. Words that change meaning are words that change over time, acquire new layers of meaning or express different meanings in different contexts. It is known that language develops historically and adapts to the communication needs of speakers. The meanings of words can change due to social, cultural and historical influences, which leads to the emergence of new meanings or the disappearance of old meanings. Such words remaining in the composition of various texts, increase the effectiveness of language as a means of communication. People convey their ideas through language through various meanings and contexts, and words that sometimes change in meaning play an important role in this process. This is because these words can reflect the characteristics of a certain era, environment or society. It is important to study such words in order to understand how language reflects social changes.

KEYWORDS

language, word, change, poetry, development

ARTICLE HISTORY

Received: 13.08.2025

Accepted: 02.11.2025

¹ Doctor of Philological Sciences, Professor, Honored Teacher, Nakhchivan State University. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0009-0002-9996-6229> | sedagethesenova@gmail.com

Giriş

İlkin mənasını itirən sözlər yalnız cəmiyyətin deyil, həm də dilin inkişaf dinamikasını və zamanla necə dəyişdiyini göstərən mühüm faktlardır. Bu proses dilin təbiətinə xas olub, sözlərin müxtəlif tarixi dövrlərdə necə yeniləndiyini, mənaca dəyişildiyini və bəzən ilkin anlamlarından uzaqlaşdığını göstərir. Dil, həyatın və mədəniyyətin dəyişən tələblərinə uyğun olaraq daim inkişaf edir. Söz və ifadələrin mənalarının zamanla dəyişməsi bu inkişafın təbii istiqamətlərindən biridir. Belə sözlər əvvəlki mətnlərdə işlənmə formalarından uzaqlaşaraq, zamanla yeni bir anlayış və ya kontekst qazanır, nəticədə ilkin mənalarını itirirlər. Bu proses dilin həyatın müxtəlif sahələrinə uyğunlaşmasının bir növüdür. Sözlərin mənaca dəyişməsi dilin cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərlə sıx əlaqədə olduğunu göstərir. Bu cür dəyişikliklər bir tərəfdən dilin zənginliyini və inkişafını təsdiq edən mühüm göstəricilərdən biri kimi qiymətləndirilir. Əslində, sözlərin zamanla ilkin mənalarını itirməsi yeni ünsiyyət formalarının və anlayışların yaranmasına səbəb olur, dilin uyğunlaşma imkanlarını artırır. Bu baxımdan, mənası dəyişən sözlərin araşdırılması elmi-nəzəri cəhətdən aktual məsələlərdən biridir.

Metodlar

Araşdırmanın məqsədi mənə dəyişimi prosesinə məruz qalmış sözləri müəyyənləşdirmək və onların semantik inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil etməkdir. Konkret sözləri və onların semantik dəyişmələrini aydınlaşdırmaq üçün linqvistik-tarixi təhlil metodu, bu dəyişiklikləri şərtləndirən sosial-mədəni amilləri müəyyənləşdirmək üçün isə müqayisəli yanaşma metodundan istifadə edilmişdir.

Nəticələr

Sözlərin mənə dəyişikliyi dilin dinamik bir struktur olaraq zamanla inkişaf etməsinin göstəricilərindən biridir. Müəyyən sözlər zamanla fərqli kontekstlərdə yeni mənalar qazanır ki, bu da dilin zənginliyi və çevikliyini göstərir. Mənə dəyişimi prosesi dilin sosial, mədəni və tarixi inkişafı ilə bağlıdır. Sözlərin əvvəlki mənalarını itirərək yeni anlamlar qazanması bir tərəfdən dilin ünsiyyət potensialını artırır, digər tərəfdən onun müasirliyə meyilliliyini təmin edir. Bununla belə, bəzi milli sözlərin mənasını itirərək dilin aktiv lüğət tərkibindən çıxması təəssüf doğurur.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, sözlərin mənə dəyişməsinə, əsasən, üç amil təsir edir:

1. Sözüün əsas mənasına əlavə olaraq obrazlı mənaların yaranması.
2. Dilin sosial və mədəni mühitində baş verən dəyişikliklər.
3. Texnologiya və elm sahələrinin inkişafı nəticəsində yeni anlayış və terminlərin dilə daxil olması.

Bu cür dəyişikliklər dilin təbii inkişaf prosesinin tərkib hissəsi olaraq, dil istifadəçilərinin ünsiyyət ehtiyaclarını daha səmərəli şəkildə ifadə etmələrinə imkan verir. Eyni zamanda sözlərin mənasının dəyişməsi dilin tarixi inkişafını və onun keçmiş mədəniyyətlərlə əlaqəsini anlamağa şərait yaradır. Bu prosesin təhlili isə dilçilik elminin tarixi inkişaf xüsusiyyətlərini üzə çıxarır.

Müzakirə

Sözlərdəki semantik dəyişikliklər dilin çoxqatlı strukturu ilə əlaqədardır. Bu dəyişikliklər nəticəsində sözlərin mənası bəzən genişlənə, darala və ya tamamilə dəyişə bilər. Məsələn, “internet” sözü əvvəllər yalnız şəbəkə əlaqəsini ifadə edirdisə, bu gün həm də onlayn mühitin ümumi təzahürünü və həyatın müxtəlif sahələrindəki əlaqələri bildirir. Eləcə də “şəbəkə” sözü əvvəllər yalnız əşyaların bir-birinə bağlı olduğu quruluşu təsvir edirdisə, internetin inkişafı ilə bu termin daha çox sosial əlaqələr və müxtəlif platformalar üçün işlədilən anlayışa çevrilmişdir. Deməli, sözlərin mənası genişlənə, darala və ya tamamilə itə bilər. İlk mənasını itirən sözlər isə dilin tarixi təkamülünü anlamaqda mühüm rol oynayır. Bu proses dilin çevikliyini, cəmiyyətin dəyişən ehtiyaclarını və düşüncə dünyasının inkişafını əks etdirir.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ilkin mənalardan itirən sözlər yeni mənalarda və fərqli kontekstlərdə öz mövcudluğunu davam etdirə bilər. Azərbaycan dilində də bu tip sözlərlə qarşılaşıırıq. Onlardan biri “alçaq” sözüdür. Bu söz tarixən müsbət mənada işlənərək poetik mətnlərdə özünəxas mövqeyə malik olmuşdur:

*Qoçaqdan olubsan, qoçaq olgunan,
Qadadan, bələdan qaçaq olgunan.
Aşıq ol, cəmər ol, alçaq olgunan,
Demə, varım çoxdur, pulum yaxşıdı*

(Pirsultanlı, 2011, s. 144).

Sədnik Paşa Pirsultanlının “Tikmədaşlı Xəstə Qasımın ədəbi irsinin tədqiqi” adlı əsərində “alçaq” sözünün “açıqürəkli” mənasında işləndiyi qeyd olunur. Klassik mətnlərdə bu sözün “sadə”, “təvazökar” mənalarda istifadə olunduğuna da rast gəlinir. İzzəddin Həsənoğlunun məşhur qəzəlində isə bu leksik-qrammatik vahid qeyri-təyini ismi birləşmənin birinci tərəfi kimi işlənmişdir:

*Hüsn içində sana manənd olmaya,
Əsli yuca, könlü alçağım bənim*

(Babayev, 2009, s. 24).

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətində “alçaq” sözünün yalnız bir mənası, əsasən, keçmişdə istifadə edilən “sadə” anlamı qeyd olunur (Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, 2007, s. 21). Hazırda Qazax dialektində “alçaq” sözü sadə, təvazökar, yaxşı adamlar haqqında işlədilir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Babək rayonunun Nəhrəm kəndində isə “alçaqkönül” ifadəsi müsbət mənə daşıyan və tez-tez işlədilən sözlərdəndir. Deməli, dialektlərimizdə və xalq danışığı dilində sözün əvvəlki mənası hələ də yaşayır. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində isə sözün beş mənasından heç biri əvvəlki mənanı ifadə etmir (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 2006, s. 94). Atalar sözlərində “alçaq” sözü indiki mənasında işlənmişdir: *Alçaq ata hamı minər. Alçaq dağa qar yağmaz! Alçaq yer igidi xor göstərər! Alçaq yerdə təpəcik özün dağ sanar. Alçaq uçan ucaya qonar, uca uçan alçağa qonar. Alçaqda yatma – sel aparar, ucada yatma – yel aparar* (Azərbaycan atalar sözləri).

Tədqiqat zamanı bir sıra hikmətli ifadələr də araşdırılmış, lakin “alçaq” sözünün keçmiş mənə variantlarına rast gəlinməmişdir. Orada sözün ya həqiqi, ya da mənfi anlamları ilə qarşılaşdıq: *Alçaq adamlar təbil kimidir, içi bomboş, hay-küyü çox* (Hind atalar sözləri). *Alçaq insanlara yaxşılıq etmək, dənizə su daşımağa bənzər* (Miqel de Servantes). *Alçaq olan kimsə düşməkdən qorxmaz* (Aristotel). *Alçaq yerdə yatma, sellər alar, yüksək yerdə yatma, yellər alar* (Kərkük atalar sözləri).

Bir sıra mətnlər “alçaq” sözünün əvvəllər məcazlaşaraq müsbət mənə ifadə etdiyini təsdiqləyir. Oğuzlar haqqında aşağıdakı fikir diqqəti cəlb edir: *“Oğuzlar alçaq könüllü olma-lıdır. Ən yaxşı xüsusiyyətlərdən biri alçaq könüllü olmaqdır. Tanrı alçaq könüllü olanı sevir”*. *“Yusuf Has Hacibin “Kutadğu Biliğ”də yazdığı bir cümlə var: “Bəyə mərdlik və alçaq könüllülük yaraşır”* (“525-ci qəzet”, 2009).

Həsən bəy Hadinin lüğətində də “alçaq” sözünün mütəvazi mənası qeyd edilmişdir. Bu söz ərəbcə “təvazökar” deməkdir (Ərəb və fars sözləri lüğəti, 1985, s. 434). Lakin Həsən bəyin lüğətində “bayağılaşmaq”, “adiləşmək” anlamında olan “alçaqlaşmaq” feilinə də rast gəlinir (Həsən bəy Hadi, 2010, s. 190).

Dildə mənası dəyişən sözlər semantik baxımdan əvvəlki mənasını qoruyub saxlaya bilməyən leksik vahidlərdir. Bəzən bir sözün mənası zamanla dəyişir, bəzən isə eyni söz bir neçə fərqli mənada işlənə bilər. Bu dəyişikliklər müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər: dilin inkişafı, sosial və mədəni amillər, texnoloji yeniliklər və s. Həmçinin dilin müxtəlif dialektlərində bir sözün fərqli anlamlarda işlənməsi müşahidə oluna bilər.

Azərbaycan dilində zamanla mənası dəyişmiş çoxsaylı sözlər mövcuddur. Bu dəyişikliklər dilin təbiətinə uyğun olaraq təbii bir proses kimi diqqəti çəkir. Dəyişikliyə uğrayan sözlərdən biri də “qələt”dir. İzahlı lüğətdə sözün “səhv”, “yanlış”, “xata”, “yanılma” məna-ları ilə rastlaşırıq (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 2006, s. 109). M.F.Axundzadənin dilindəki “qələt anlayırsan”, Mirzə Cəlinin dilindəki “bir qələtdi, elədik” və C. Cabbarlının dilindəki “mənim qələtim çıxmadı” ifadələri sözün əvvəllər “səhv” anlamında işləndiyini

göstərir. Həmin lüğətdə “düzgün”, “səhvsiz” mənasında “qələtsiz” sifət və zərfi də verilmişdir. “Qələt eləmə” ifadəsi isə “hədə”, “xəbərdarlıq” anlamlarında işlənmişdir. Hazırda dilimizdə bu sözün əvvəlki mənası unudulmuş, onun yerinə vulqar söz kimi “qələt eləyir”, “qələt eləyirsən”, “qələt eləmə” formaları işlənməyə başlamışdır. Mətbuatda “qələt yemək” ifadəsi də müşahidə olunur: “Sən burada nə qələt yeyirsən?” (“525-ci qəzet”, 2009). Ərəb və fars sözləri lüğəti, eləcə də dialektoloji lüğətdə bu söz yer almamışdır.

Nəticə

Bir çox sözün mənasının dəyişməsi sosial və mədəni kontekstə bağlıdır. Məsələn, “feminist” sözü əvvəllər mənfi mənə daşıyırdısa, bu gün daha çox gender bərabərliyi və qadın hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı müsbət məzmunlu anlayış olaraq qəbul edilir. Belə semantik dəyişikliklər cəmiyyətin təfəkkürünün və dəyərlərinin necə inkişaf etdiyini göstərir. Bəhs etdiyimiz sözlər bu gün də dilimizdə işlənməkdədir, lakin onlar artıq əvvəlki mənalarını qorumurlar.

Mənası dəyişən sözlərin düzgün başa düşülməsi kontekstdən asılıdır. Yəni bir sözün mənası onun istifadə olunduğu cümlə və ya nitq mühiti ilə birbaşa əlaqəlidir. Bu mühitin dəyişməsi həmin sözün fərqli mənalarda işlənməsinə səbəb ola bilər.

Ədəbiyyat

1. *Alçaq*. <https://az.wikiquote.org/wiki/Al%C3%A7aq>
2. *Azərbaycan atalar sözləri*.
https://az.wikiquote.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_atalar_s%C3%B6zl%C9%99ri
3. *Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti*. (2007). “Şərq-Qərb”.
4. *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006). I c. “Şərq-Qərb”.
5. *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti*. (2006). III c. “Şərq-Qərb”.
6. Babayev, Y. (2009). *XIII–XIV əsrlər ana dilli lirik şeirimizin inkişaf yolu*. “Elm və təhsil”.
7. Həsən bəy Hadi. (2010). *Türkcə etimoloji sözlük*.
8. *Oğuzlar alçaq könüllü olmalıdır*.
<https://www.tumblr.com/elshanr/185393979749/o%C4%9Fuzlar-al%C3%A7aq-k%C3%B6n%C3%BCll%C3%BC-olmal%C4%B1d%C4%B1r-%C9%99n-yax%C5%9F%C4%B1>
9. Pirsultanlı, S. (2011). *Tikmədaşlı Xəstə Qasımın ədəbi irsinin tədqiqi*. “Azərnəşr”.
10. *Türklər xəsisdirlərmə?*
<https://old.525.az/view.php?lang=az&menu=7&id=17739&type=1>